

SERVAASVERERING IN BRABANT

In Noord-Brabant wordt op een aantal plaatsen Sint-Servatius vereerd: als beschermheilige tegen bepaalde ziekten van zowel mensen als dieren, maar vooral als patroonheilige van de kerk, het dorp, en in enkele plaatsen als patroon van het schuttersgilde. Sinds de 10e en 11e eeuw vond er in het kader van de algemene verbreiding van de heiligencultus, ook in de Servatiusverering een opleving plaats, en worden er op tal van plaatsen aan hem gewijde kerken en altaren opgericht. Op de eerste plaats concentreert de verering van Servatius, die in de vierde eeuw bisschop was van Tongeren en vervolgens van Maastricht, zich in Limburg; maar ook verder verwijderd van deze beide steden waar Servatius als bisschop zetelde, wordt hij als heilige vereerd. Vanuit Maastricht, wat met het Graf van Servatius steeds de belangrijkste cultusplaats van deze heilige is geweest, verbreidde de verering zich reeds vanaf de tiende eeuw over een groot deel van West-Europa. In het huidige Noord-Brabant wordt Servatius in een betrekkelijk groot aantal parochies als kerkpatroon aangetroffen, in enkele dorpen is hij zelfs ook patroonheilige van de plaats, en voorts vinden we in verscheidene Brabantse kerken aan Servatius gewijde altaren.

Als kerkpatroon wordt Servaas vereerd in Berkel, Borkel, Dinther, Loosbroek, Oyen, Steenberg, en 't Wijbosch. Behalve patroonheilige van de kerk is hij in Boerdonk, Erp, Lieshout, Megen, Schijndel, en Westerhoven, tevens de beschermheilige van de plaats, en komt als zodanig voor in de gemeentewapens van deze dorpen – met uitzondering van Boerdonk –. Als altaarpatroon wordt (werd) Servatius vereerd in de kerken te Breda (Begijnhof en O.L. Vrouwekerk), Boxtel, Eindhoven, Gemert, Den Bosch (St.-Jan), Oss, en Woensel.

Als patroon- en beschermheilige van schuttersgilden wordt Servatius slechts zelden vereerd: in Limburg komt hij als zodanig enkele keren voor, in het Belgische Brabant vinden we hem als één van de patronen van het gilde te Grimbergen – waar hij tevens plaats- en kerkpatroon is –. In Noord-Brabant is het gilde van Lierop gewijd aan Servatius en Barbara, en in Lieshout werd in 1913 het oude Servatiusgilde samengevoegd met het Barbaragilde. De oudste verbreiding van de Servaascultus is bijna steeds te herleiden tot het vroegere grondbezit van het Servaaskapittel te Maastricht. Daar waar dit kapittel bezittingen had, treffen we reeds vroeg een Servatiusverering aan. Van de hier besproken plaatsen is dit het geval in Lieshout, Megen, Oyen, en waarschijnlijk ook te Steenberg. De verbreiding van de Servatiusverering naar deze plaatsen is een voor de hand liggende zaak: het Servaaskapittel stelde haar bezittingen direct onder bescherming van Servaas. In de praktijk betekende dit, dat in tijd van gevaar soms zelfs het schrijn met de Servaasreliëken naar het bedreigde gebied werd overgebracht om zo het bezit van het kapittel op bijna magische wijze te beschermen. Voorts hanteerde het kapittel 13 mei, Servaasdag, veelal als betaaldag ter voldoening van tienden etc., en Servaasdag werd bij voorkeur gekozen als datum om contracten vast te leggen. Bovendien toonde het zegel van het Servaaskapittel de beeltenis van

hun patroonheilige, en dus kende men in de plaatsen waar enigerlei contact met het kapittel werd onderhouden, ook de afbeelding van Servatius. En natuurlijk werd als kerkpatroon bijna steeds Sint-Servaas gekozen wanneer het Maastrichtse kapittel de rechten over de kerk bezat. Van deze plaatsen met een oudere Servatiuscultus, zijn de vroegste te herleiden tot de 12e eeuw, terwijl de meeste eerste vermeldingen van een Servatiusvereniging in de 14e eeuw worden aangetroffen.

Een tweede groep in de cultusplaatsen vormen de dorpen waar in de tweede helft van de 19e eeuw onder invloed van de katholieke wederopleving Servatiuspatrocinia werden gesticht. Behalve in de plaatsen waar al een oudere vereering van Servatius bestond, werden in deze tijd ook in andere plaatsen Servatiuskerken gebouwd: de eerste dikwijls als „waterstaatskerken” en vervolgens vaak in neogotische stijl.

Afbeeldingen van Servatius komen uiteraard vooral voor in de plaatsen waar deze bisschop vereerd wordt als kerkpatroon; maar ook elders blijkt een – soms niet direct te verklaren – vereering uit afbeeldingen van Servatius, zoals schilderijen, beelden, vaandels, en meer bij privé-devotie bidprentjes, bedevaartherinneringen, en dergelijke. Bijna steeds wordt Servatius afgebeeld volgens zijn vaste ikonografie: gekleed als bisschop, in zijn rechterhand de bisschopsstaf, in zijn linkerhand een sleutel, en onder zijn voeten een draak. Sleutel en draak zijn elementen uit de legende van het leven van Servatius: als bisschop zou hij een fel bestrijder van ketterijen geweest zijn, wat wordt weergegeven in de door hem overwonnen draak; en van Petrus zou hij te Rome een sleutel hebben gekregen als symbool van de macht die hij daarbij ontving om mensen al dan niet in de hemel toe te laten, – en deze sleutel wordt nog steeds in de Servaaskerk te Maastricht bewaard –.

In verband nu met de uitgebreide studie naar ikonografie en cultus van Servatius, worden door ondergetekende alle vindbare afbeeldingen en gegevens over Servaasvereering, cultusgebruiken, gebeden, processies etc. verzameld. Indien U over enige gegevens in deze beschikt, wordt U vriendelijk verzocht te schrijven naar: drs. A.M. Koldewey, Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit Utrecht, Drift 25, 3512 BR Utrecht.

JOS KOLDEWEIJ